

Tiden i rummet

– prins bertils matsal på stockholms slott

CATRINE ARVIDSSON, *Konst- och kulturskribent*

Mårten Eskil Winges takmålningar kommer fram då man avlägsnar 1970-talets akrylfärg.

När man i början av 1970-talet renoverade prins Bertils matsal på Stockholms slott använde man akrylfärg som nu 30 år senare börjat krackelera och flaga. Då Statens fastighetsverk inledde renoveringsarbetet i matsalen hösten 2005 upptäckte man att betydande rester av takmålningar som skapats vid rummets omgestaltning på 1880-talet fanns kvar under det flagnande ytskiktet. Slottets interiörer är överallt en blandning av ursprungliga interiörer överlagrade med senare tillägg och tillbakablickande rekonstruktioner.

«MODET ÄR EN DESPOTISKT hänsynslös härskare», skrev Nils G. Wollin som inledning till kapitlet om 1790-talets inredningar i bokverket *Stockholms Slotts Historia* från 1941. Författaren konstaterade att inte mycket återstod av Jean Eric Rehns ursprungliga rokokoinredning i det som en gång var hertig Carls våning i Slottets östra länga. Hertigen lät nyinreda våningen efter Gustav III:s död, men inte heller den inredningen fanns kvar 1941. Rummet såg då fortfarande ut som det hade gjort alltsedan 1880-talet, då det inreddes som matsal åt kronprinsparet Gustav (v) och Viktoria i nyrenässans med mörk boasering. Den nuvarande inredningen dateras till 1971, då man rekonstruerade den sengustavianska inredningen. Rummet var då matsal i prins Bertils representationsvåning. Rummets olika inredningar exemplifierar både modets växlingar i inredningskonsten och restaureringarnas problematik.

JEAN ERIC REHNS INREDNING

År 1754 kunde Adolf Fredrik och den övriga kungafamiljen flytta in i Slottet som byggts upp efter branden 1697. De sista åren var Slottet en hektisk arbetsplats eftersom ett stort antal rum skulle färdigställas. För att hålla kostnaderna nere, och samtidigt gynna inhemsk produktion, skulle så mycket som möjligt tillverkas inom landet efter franska förlagor. Slottsbygget blev på så vis en skola för svenskt konsthantverk, och det var viktigt att hålla sig à jour med utvecklingen. Detta gällde inte enbart inredningarna utan också konst, möbler, textilier och andra inventarier. På Slottet inrättades Ritarakademien, där utländska konsthantverkare som arbetade vid slottsbygget undervisade en yngre generation svenska lärningar. En av de talangfulla eleverna var Jean Eric Rehn. Han fick fortsätta sina studier i Paris, där han utbildades till kopparstickare och skolades i den franska formläran. Efter hemkomsten anställdes han på Manufakturkontoret, som bistod manufakturer med ekonomiska bidrag, förlagor och ritningar. Kontoret hade sina lokaler i Slottet, och Rehn blev

”En ideologi som har sina rötter i reaktionen på 1800-talets stilrestaureringar”

snart involverad i slottsbygget. Efter överintendenten Carl Härlemans död 1753 ökade Rehns inflytande på Slottets inredningar.

Hertig Carls våning inreddes 1753–54. Det rum som i dag kallas prins Bertils matsal, var hertigens sängkammare. Två ritningsblad av Jean Eric Rehns hand visar rokokoinredningar i Härlemans anda. Exakt hur rummet inreddes vet man inte, eftersom den ritning som godkändes och låg till grund för arbetsritningarna sällan bevarats. Det är möjligt att den genomförda inredningen hade en för Jean Eric Rehn karaktäristisk antydning om klassicismens återkomst.

LOUIS MASRELIEZ INREDNING

Den franske ornamentbildhuggaren Adrien Masreliez anställdes vid slottsbygget 1748. Hans bägge söner Louis och Jean-Baptiste följde i faderns spår. Jean-Baptiste började i sin pappas verkstad och blev ornamentbildhuggare, men efter sina studieår i Paris involverades han även i de kungliga rummets utformning under den tidiga gustavianska perioden. Det gällde att ta vara på de senaste intrycken!

Louis utmärkte sig som en särdeles begåvad elev i Ritarakademien och hans första kända uppdrag är altartavlan i Maria Magdalena kyrka, som han målade när han var sexton år. Hans stipendieresa gick via Paris till Italien, som nu övertagit den betydelse som Frankrike hade haft för den tidigare generationen. Louis Masreliez kom hem 1783, efter tretton år utomlands. Han hade då utvecklats till en självständig konstnär som skulle få den största betydelsen för den nya inredningskonsten under sengustaviansk tid. Det finns flera tusen bevarade teckningar

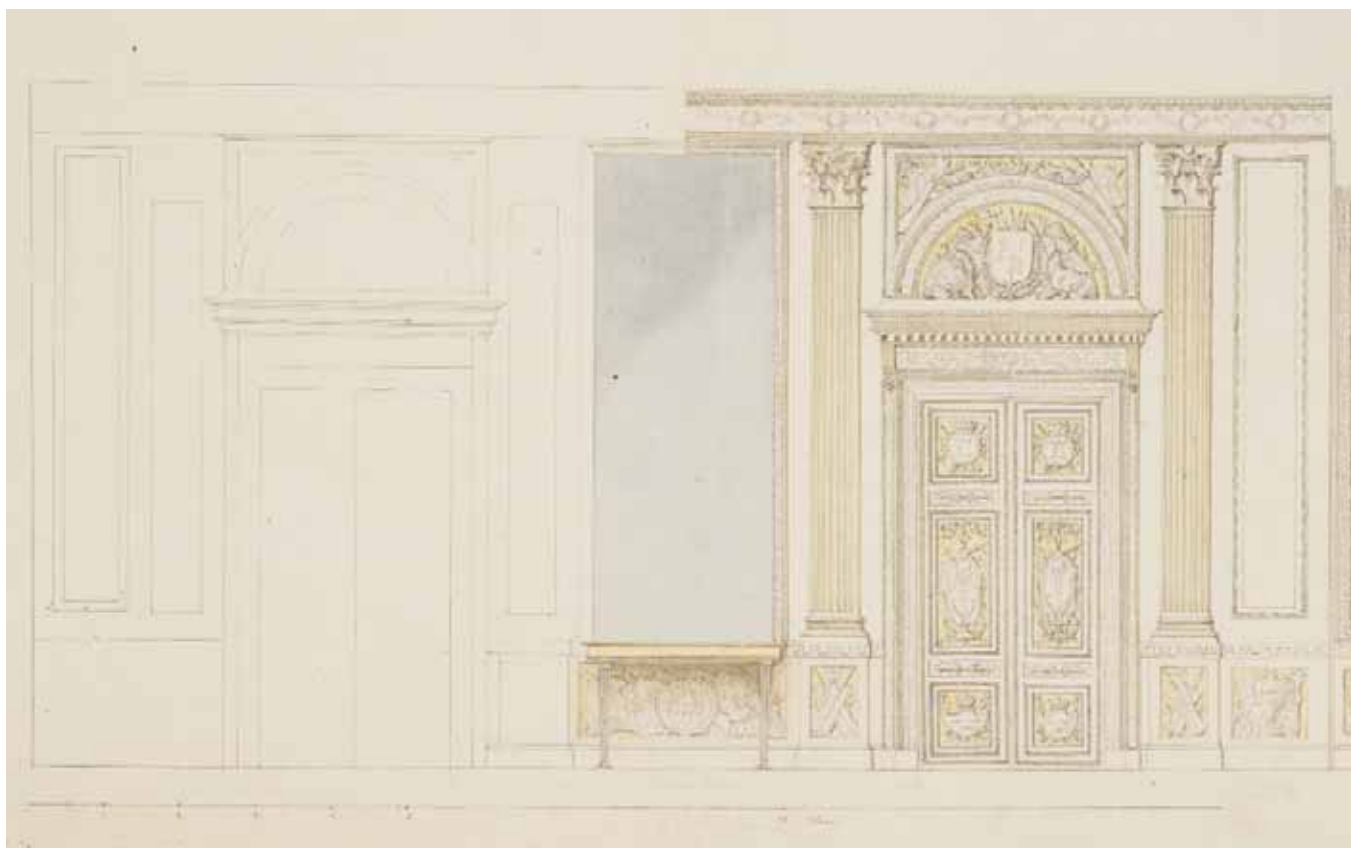
och ritningar över utförda eller föreslagna inredningar, dekormåleri och möbler. Hans interiörer präglas av symmetriska kompositioner av målade fält och skuren dekor. Louis Masreliez särskilda signum är det så kallade arabeskmåleriet – dekorativa kompositioner med antikiserande gracer, masker, djur och andra figurer i rik kulör och förgyllning. Masreliez gjorde förlagor till Gustav III:s paviljong på Haga och Sophia Albertinas palats, men även till flera rum på Slottet.

När hertig Carl efter Gustav III:s död övertog regeringsansvaret som förmyndare till den omyndige prinsen, ansåg han det lägligt att också förnya sin våning. Arbetet med de stora rummen mot Logården påbörjades 1792. Sängkammaren blev nu konseljrum som stod klart på hösten samma år. Det finns flera ritningar till rummets inredning av Louis Masreliez hand. Som brukligt var anpassades inredningen och motiven till rummets funktion och beställarens person och ställning. Konseljrummet fick en stramt klassiserande inredning med korintiska pilastrar. Hertigvapnet återfinns på dörrarnas överstycken, hans monogram på de övre dörrspeglarna och riksvapnet i de nedre. Bland motiven hittar man svärd, sköldar, fanor och andra krigiska och maskulina symboler. Louis Masreliez ritade också möblerna till rummet.

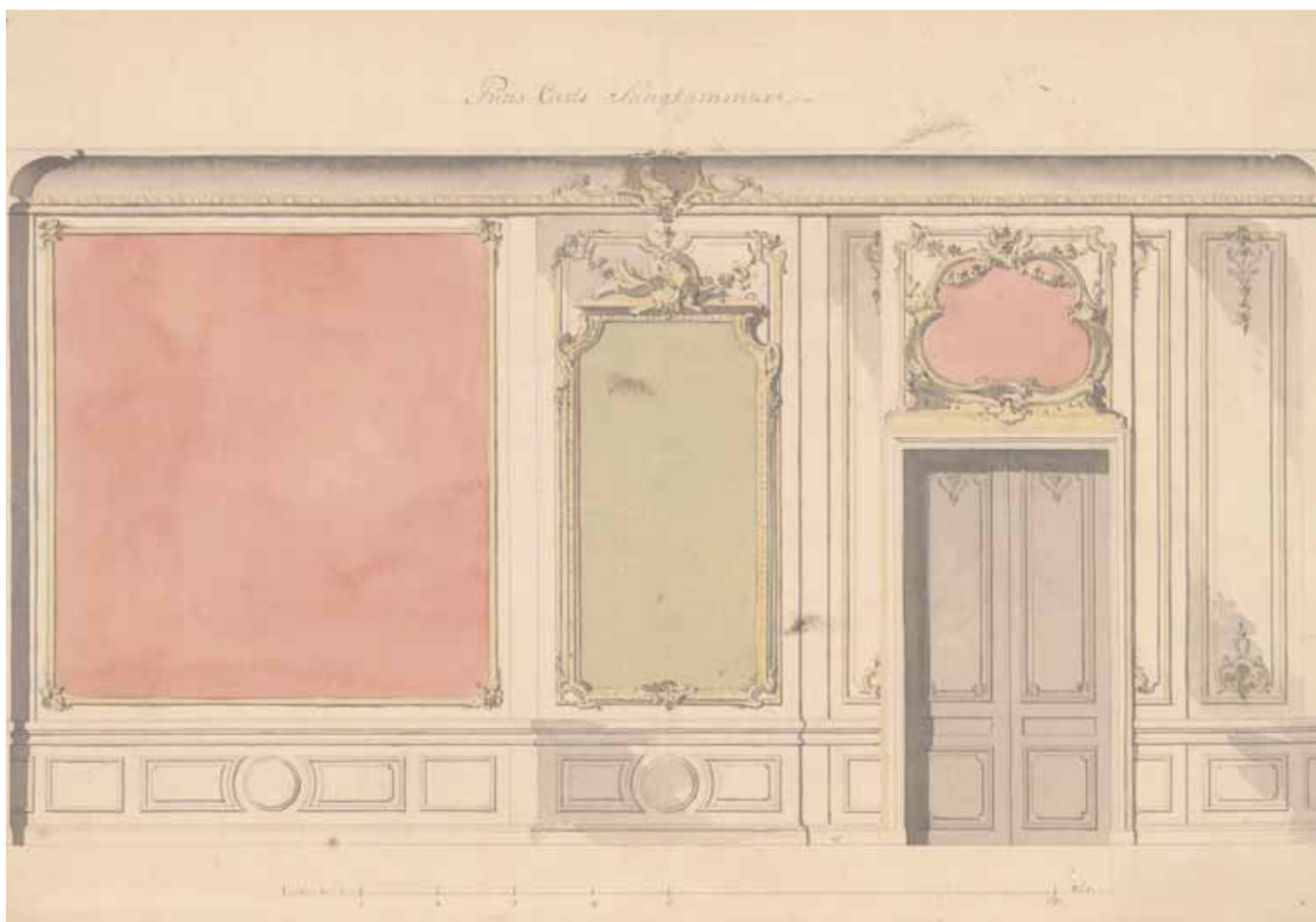
Brodern Jean-Baptiste och hans medhjälpare skar en del av ornamenten, bland annat lagerkransar, pärlstavar och konsoler, medan andra ornament utfördes i stuck, så kallad pastellage; däribland dörrarnas dekor och överstycken, ornament i fönstersmygar och kolonnernas kapital.

MATSAL I NYRENASSANS

Hösten 1881 flyttade det nygifta kronprinsparet Gustav (v) och Viktoria in i våningen en trappa upp i östra längan. Våningen är ingående beskriven i Herman Rings bok *Sveriges konungaborg* från 1898. Matsalen hade blivit «till hela sin inredning modernt ordnad» efter förslag från slottsintendenten, arkitekten Ernst Jacobsson. Masreliez inredning togs del-

Louis Masreliez ritning till hertig Carls konsejsal 1792.

Jean Eric Rehns ritning till prins Carls sängkammare cirka 1753.

Kronprinsparet Gustav (v) och Viktorias matsal. Foto från 1890-talet.

vis tillvara och placerades i slottsmagasin. Man behöll dock dörrarna som slipades och målades över i valnötsimitation. Rummet var enligt Ring «hället i mörk ton, i den smak som särskilt på 1880-talet var mest en vogue för eleganta matsalar.» I den rådande stileklekticismen ansågs den tunga och mörka renässansen given för matsalar, medan barock och rokoko passade för salonger och förmak. Rummet fick sin karaktär av den höga panelen som målades som valnöt. Den tunga boaseringen kring dörrarna, den breda takfrisen och listerna förstärkte tyngden. Vägghpanelen avslutades med en hylla som gav plats för samlingar av glas och silver. På fristående hyllor rymdes ytterligare silverskatter. Att samla var en kulturgärning i tiden, och det privata museet skulle gärna exponeras i lämpliga rum som ämnen för konversation.

Väggarnas 'gyllenläder' var med all sannolikhet moderna papperstapeter med mönster som imiterade gyllenläder. Det finns en väl bevarad matsal på Sirishov på Djurgården, som inreddes på 1870-talet efter arkitekten Ernst Jacobssons ritningar med just sådana tapeter. Rummen är även i övrigt mycket lika varandra. På Sirishov står en kakelugn som ritades av Ernst Jacobsson för Rörstrand 1875 och i

priskuranten kallas 'Götisk spisel'. Jacobsen hade även ritat den kakelugn som stod i kronprinsparets matsal, och som enligt Herman Rings beskrivning var «starkt framspringande i rummet samt försedd med en öfverdel i form af en svagt sluttande stympad pyramid». Det stämmer bra med Rörstrands kakelugn. Den inre långväggen upptogs nästan helt av en vävd tapet, golvet täcktes av en röd matta och under matsalsbordet låg en lös matta. Rummets möblemang nyttillverkades i amerikansk valnöt och var rikt skulpterat i renässansstil. Stolarna var klädda med gulgrön pressad plysch.

'Götisk spisel' ritad av Ernst Jacobsson för Rörstrand 1875.

Taket var hållet i en brun ton och hade ett ramverk av trä med sexkantiga småfält i hörnen och runda medaljonger vid väggfältens mitt. I fälten fanns målningar av konstnären professor Märten Eskil Winge; i hörnen grekinspirerade gracer och ynglingar och i rundlarna tomtflickor i köksbestyr. Winge hörde till den historieromantiska konstnärsgenerationen och använde ofta motiv ur de fornordiska sagorna. Den götiska romantiken sammanföll i tiden med ett nyvaknat intresse för allmogekulturen och den folkliga mytologin. År 1875 utkom Viktor Rydberg med *Lille Viggs julafton*, och samma år som matsalen inreddes – 1882 – gav han ut en diktsamling där den in i våra dagar så kända «Tomten» ingick. Den mytiske och litteräre hustomten har säkert inspirerat Winge som ändå tyckte att tomtflickor passade bättre för matlagning än nissar. Det var tänkt att Winge även skulle ha målat dörröverstycken, men de kom aldrig till utförande.

År 1883 började man dra in elektricitet i Slottet. Fotografierna visar elektricitetens betydelse i det modernt inredda rummet. Takkronan, de fristående kandelabrarna och vägglampetterna har utformats som renässansens ljuskällor för levande ljus, som ersatts med glödljus.

Taket i kronprinsparets matsal med målningar av Mårten Eskil Winge.

1900-TALET NYORIENTERING

Reaktionen mot 1800-talets stilhistoriska restaureringar av Gripsholms slott och Uppsala domkyrka ledde så småningom fram till nya riktlinjer för byggnadsvård och restaureringsmetoder och en helt ny organisation för vården av statliga byggnader med kulturhistoriskt värde. För de kungliga slotten antogs 1920 en ny förordning för tillsättande av slottsarkitekter. Ivar Tengbom, som sedan 1919 hade i uppdrag att planera och leda underhåll och restaureringsarbeten på Stockholms slott, tillträdde som slottsarkitekt 1922.

Till skillnad från tidigare betraktades nu Slottet som ett kulturarv som skulle «sättas i värdigt skick». Restaureringarna skulle utföras på historisk och autentisk grund. Insatserna skulle föregås av dokumentation och forskning. Kulturarvsaspekten innebar också att Slottet fick en museal funktion och skulle vara tillgängligt för allmänheten.

Under 1920-talet restaurerades först Rikssalen, därefter Slottskyrkan och vissa trapphus och portaler. Principen var här att återställa miljöerna i enlighet med Tessins intentioner, och avlägsna tillägg som förvanskade autenticiteten. Tio år senare var det dags att åtgärda rummen. I en restaureringsplan upptogs sammanlagt tjugonio rum, huvudsakligen belägna

En av Winges gracer som hittades relativt välbehållen under 1970-talets övermålning.

Detalj av en av takerundlarna med tomteflickor i hushållsbestyr.

i fest- och gästväningen. Rummen i de privata våningarna fick vänta. Restaureringen av Gustav v:s tidigare matsal blev det sista rummet som åtgärdades enligt de principer som fastställdes av Ivar Tengbom. Visserligen bevarades några av Fredrik Wilhelm Scholanders inredningar, men generellt uppfattades 1800-talets stilimitationer som smaklösa, överbelastade och ovärdiga i slottsmiljöer. Desto mer uppskattades nu 1700-talet, guldåldern för den svenska inredningskonsten och konsthantverket. Ovedersägligt uttalade man sig också utifrån en smakuppfattning som färgats av tjugotalssklassicismens ideal. 'Autenticiteten' blev också ett kvalitetsbegrepp. Begreppet har haft olika innebörd under olika tider och kan vara synonymt med 'original', men det kan också användas som klassificering av stil och utförande. Varför bevara stilimitationer när man i Slottet hittade de kvalitativt mest värdefulla inredningarna från 1700-talet? Många nedmonterade inredningar återfanns i slottsmagasinen. I praktiken blev det inte möjligt att vara stilhistoriskt konsekvent. Ivar Tengbom valde att åstadkomma en helhetsverkan där vissa estetiska kvaliteter lyftes fram.

Utifrån inventarieförteckningar och andra dokument kunde man ofta också identifiera möbler och andra inventarier

Prins Bertils representativa matsal efter restaureringen 1971.

som stått i rummen. När det inte var möjligt skapade man ett stilmässigt sammanhang av det som fanns till hands. Restaureringarna genomfördes i nära samarbete mellan slottsarkitekten och husgerådskammarens chef Åke Zetterwall, senare Stig Fogelmarck. I sin memoarbok *Rum i tiden* (1990) skriver Fogelmarck om den fascinerande verklighet som vården av «ett monument i Stockholms slotts höga klass innebär», och ger som exempel hur «Mårten Eskil Winges skink- och grötätande tomtar i taket i Gustav v:s mörka matsal fått ge vika för Louis Masreliéz ljusa, svala klassicism».

REKONSTRUKTIONEN

Restaureringen av Gustav v:s tidigare matsal pågick 1970–71. Sven Ivar Lind hade efterträtt Tengbom som slottsarkitekt 1959, och fullföljde de arbeten som var planerade. Gustav v:s gamla matsal skulle nu ställas i ordning som prins Bertils representativa matsal. Arbetet inledes med dokumentation och djuplodande arkivstudier. 1790-talets färger och förgyllning skrapades fram på de ursprungliga inredningar som fanns kvar i rummet. På foton av dörrarna ser man rester av Louis Masreliéz dekorativa måleri i speglarna och spår av gipsornamentiken. Det är oklart om man valde att inte

Restaureringen av prins Bertils matsal 1970–71.

återställa målningen för att komplikationerna var för stora eller om man inte ansåg det motiverat för rummets helhetsverkan. Även väggfält och fönstersmygar saknar dekor. Masreliéz inredning som stått i magasin sedan 1882 – pilastrar, dörröverstycken och paneler – sattes åter upp. När dörröverstyckena rengjorts från övermålning kunde Masreliéz väl bevara målningar retuscheras. Pilastrarnas kapital nytillverkades efter det enda som var utfört i trä. Även andra felande delar i inredningen nytillverkades. Takets ramverk och totemålningar demonterades och hela taket målades vitt. En öppen spis av porfyr som stod i rummet 1792

återfick sin plats. På den norra väggen placerades väggfasta speglar ur förråden.

REFLEKTIONER 2006

Hösten 2005 måste taket i prins Bertils matsal renoveras på grund av att man på 1970-talet använt akrylfärg som krackelrar och flagar. När färgen skrapades bort upptäckte man Winges målade gracer. Den detaljerade dokumentationen av restaureringen 1971 togs fram ur arkivet och väckte frågor. Det var förvånande att man så sent som på 1970-talet gjorde den typen av restaureringar. Skulle man ha utfört en sådan restaurering fem eller tio år senare? I början av 1970-talet hade Ove Hidemark som slottsarkitekt för Skoklosters slott presenterat ett nytt förhållningssätt: byggnaden skulle ställa villkoren för insatserna, inte smaken. Det blev också Ove Hidemark som betonade värdet i komplexiteten, tilläggen och respekten för 1800-talets estetik när han tillträdde som slottsarkitekt för Stockholms slott 1989.

Rummet representerar i sitt nuvarande skick det sista skedet i en restaureringsideologi som har sina rötter i reaktionen på 1800-talets stilrestaureringar. Det är också ett tilltalande ljust och vackert rum som fungerar väl för sin nuvarande funktion som representativ matsal. **KV**